

Felip V: indicis per elaborar una anàlisi psiquiàtrica

M. ROSA PIGRAU SANTPERE*

It is an invidious task to write the history of passing events, and trace the conduct of living characters, amidst the misrepresentations of prejudice, interest, and passion.

William COXE, *Memoirs of the Kings of Spain, of the House of Bourbon, from the accession of Philip V to the death of Charles III, Introduction*, p. xx.

El treball d'investigació del Màster d'Estudis Històrics que presentem en aquest resum ha consistit en el fet de buscar, destriar i endreçar cronològicament, en les fonts històriques pertinents, el major nombre possible de citacions, referents a la personalitat i al comportament de Felip V, en el transcurs, no tan sols del seu regnat (1700-1746), sinó de la seva vida (1683-1746).

* Treball final del Màster d'Estudis Històrics, llegit al Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona el dia 29 de setembre de 2009, davant un tribunal format pels professors María de los Ángeles Pérez Samper, Jaume Dantí Riu i Agustí Alcoberro Pericay (director), que va obtenir la qualificació de notable.

Que Felip V va patir trastorns psicològics és tan clar avui dia com ho va ser en la seva època; la majoria d'historiadors, i contemporanis seus, que el mencionen, el tracten de «malalt mental», però pocs comprenen el que això significa. Aquesta incomprensió es fa palesa en el fet que, sovint, fets i actituds, que per a la classe mèdica són clars símptomes de la seva malaltia, s'han interpretat, en l'àmbit de la història, com a signes de debilitat, manca de caràcter o vicis.

La nostra tasca representa el primer pas d'una futura tesi doctoral, interdisciplinària, d'història i medicina, en la qual, amb el recull d'indícis que conforma la nostra investigació, elaborarem la història psiquiàtrica d'aquest rei, alhora que analitzarem de quina manera la seva malaltia va influir en les seves actuacions polítiques i viceversa. En les conclusions de la dita tesi pretenem emetre un diagnòstic de presumpció sobre la possible malaltia de Felip V.

Conscients que, en tota disciplina, qualsevol investigació només és possible en casos ben documentats, creiem que el present treball ens proporcionarà el material suficient per començar a elaborar el que, en medicina, dins de la història clínica, s'anomena «entrevista amb els familiars i persones properes», informació que, algunes vegades, és l'única de la qual disposen els metges sobre el malalt.

Som del parer que, avui dia, resulta impossible analitzar el regnat de Felip V sense tenir en compte el seu problema psiquiàtric. Malgrat que en els darrers anys s'han publicat algunes biografies sobre aquest rei d'Espanya, fins al present, la seva figura no s'ha investigat a fons, segurament per la impossibilitat que representa, per als historiadors, haver d'enfrontar-se amb temes mèdics. Estem convençuts que la controvèrsia que, des de sempre, ha generat la qüestió d'aplicar la medicina a la història és deguda principalment —a banda del problema de disposar de les fonts necessàries— a que la interdisciplinarietat que representa la fa difícil. Abordem, doncs, aquesta tasca amb el convenciment que, en el nostre cas, el fet de disposar de formació històrica i també mèdica, facilitarà l'anàlisi científica que no ha estat possible per a altres col·legues.

Les fonts

En el llibre *Bibliografia de Felipe V*, de P. Molas, R. Cerro i M. A. Fargas, es demostra com és d'extensa la bibliografia sobre el regnat de Felip V, però també s'hi pot apreciar que no ho és tant la que tracta de la seva persona. Si ens endinsem en les biografies sobre Felip V veurem que, la majoria, pel que fa a la seva vida privada, el seu comportament en l'àmbit domèstic, i els símptomes de la seva malaltia, no aporten noves dades, sinó que totes repeteixen les citacions de dues obres publicades al segle XIX. En primer lloc el llibre de William Coxe *Memoirs of the Kings of Spain, of the House of Bourbon, from the Accession of Philip V to the Death of Charles III (1700...to...1788)*, publicat el 1813 i reeditat el 1815 en anglès. Va ser traduït al francès per Andrés Muriel, *L'Espagne sous les rois de la maison de Bourbon*, París, 1827. Del francès a l'espanyol va ser traduït el 1836. De l'original anglès a l'espanyol, fou traduït per Jacinto Salas Quiroga, *España bajo el reinado de la casa de Borbón*, Madrid, 1846-47.

Els tres primers volums de la segona edició anglesa del 1815, d'aquesta extensa i exhaustiva obra de l'historiador anglès, tracten del regnat de Felip V. En la introducció, l'autor diu: «In my researches... I collected a great variety of unpublished and interesting documents, relative to the transactions of Spain under the Bourbon family...» «My authorities are, printed, manuscript, and oral». Coxe cita com a fonts primàries: les memòries de Noailles, Saint Simon, San Felipe, l'abat Montgon i els mariscals de França, Villars i Tessé; també cita col·leccions privades de documents com les de Hardwicke, H. P. Wyndham, i Harrington i els documents d'ambaixadors anglesos com Robert Walpole, que ho va ser a París, i, sobretot, els que ho van ser a Madrid, com Stanhope o Keene. Hem de fer notar que Coxe i Lynch són els únics autors que citen, de primera mà, la correspondència de Benjamin Keene, de la primera etapa com a ambaixador de Sa Majestat Britànica a Madrid (1729 al 1739). De la segona etapa (1739 al 1748) hi ha la publicació següent: Sir Benjamin Keene, *The Private Correspondence of sir*

Benjamin Keene, edited by Sir Richard Lodge, Cambridge University Press, 1933.

El següent és un exemple de les citacions de Coxe (t. III, p. 225) sobre la salut de Felip V: «The hypochondriac malady of the king continued to increase, and occasionally gained an empire over his reason. Sometimes he passed whole days in bed, inverting the ordinary habits of life, and changing night into day, and day into night. He gave midnight audiences to foreign ambassador, detained his own ministers in the transaction of business till the dawn, and at other times did not admit them into his presence for several weeks. In these paroxysms he reverted to his former scruples. He not only expressed his resolution to abdicate, but made various attempts to escape from the palace and carry it into effect...» (Mr. Keene's dispatches, June 1728 – *Memoires de Montgon*, t. 6, p. 273 – Villars, t. 3, p. 394 – Duclos, t. 2, p. 57).

El segon llibre, en el qual es basen la majoria d'autors posteriors, és d'Alfred Baudrillart, *Philippe V et la cour de France. D'après des documents inédits tirés des archives espagnoles de Simancas et d'Alcalá d'Henares et des archives du Ministère des Affaires Étrangères à Paris*, Firmin Didot, París, 1890, 5 vol.

L'historiador francès, cardenal Baudrillart (1859-1942), en la seva obra reconstrueix els quaranta-sis anys del regnat de Felip V. Segons ell mateix explica, en la introducció del primer volum, va dedicar anys a investigar documentació inèdita fins aleshores, en tres arxius: en el d'Alcalá d'Henares, on es troba la documentació de caràcter privat, en el de Simancas, i en els del Ministeri d'Assumptes Estrangers de França, on es guarden la majoria de documents i correspondència oficial.

Baudrillart fa referència a les cartes en les quals els ambaixadors francesos relataven, al seu rei o als seus primers ministres, allò que havien vist i escoltat a la cort espanyola. Aquesta correspondència diplomàtica —la qual se cita en l'obra de Baudrillart amb l'abreviació: A. E. Esp. (Affaires Étrangères Espagne)— es troba a l'arxiu diplomàtic del Ministeri d'Assumptes Exteriors de França. A mode d'exemple, reproduïm algunes de les informacions que ens dona aquest autor (vol. III, p. 415 i

416); les referències a les fonts primàries, en l'original a peu de pàgina, les transcrivim aquí entre parèntesis:

«...A certaines heures, il (Felip V) perdait totalement la tête; il se mordait lui-même; la nuit, il poussait des cris aigus, puis aussitôt se mettait à chanter; il n'était plus maître de ses organes (A. E. Esp., t. 359, f° 26. Brancas a Fleury, 17 juin 1728, et a Chauvelin; t. 355)... Un jour il se crut devenu grenouille (A. E. Esp., t. 355, f^o101; Brancas a Chauvelin, 5 juillet 1728) ... souvent il se croyait mort (*Ibid.*, f°s 101 et 258. Brancas a Chauvelin, 5 juillet et 14 d'août) ... sans cesse, il s'imaginait qu'on voulait l'empoisonner, ce qui ne l'empêchait pas de manger *effroyablement*... Une chemise, pensait-il, devait être le véhicule du poison ... pour le (l'ambaixador de França Mr. Brancas) recevoir, il ne prenait plus la peine de quitter son lit, où il passait des jours entiers, dans la plus dégoutante malpropreté, et se montrait à lui vêtu seulement de sa chemise de femme ou presque nu. Plusieurs fois il voulut se sauver du palais et sortir en cet appareil; il fallut le coucher de force; le capitaine des gardes, le duc d'Atri, dut placer ses sentinelles à la porte de l'appartement du Roi et leur donner l'ordre d'arrêter mme S.M. si elle voulait sortir la nuit... Chose étrange! Ce même prince retrouvait son bon sens quand il était devant lui question d'affaires et il plaçait à propos son mot dans la conversation (A.E.Esp., t 355. Brancas au Roi, 7 juin; a Chauvelin, 21 juin et 5 juillet 1728)».

Ambdós autors, Coxe i Baudrillart, de cabdal importància per a la nostra investigació, van fonamentar les seves investigacions en fonts primàries escrites de dos tipus: correspondència diplomàtica i llibres de memòries.

Les cartes d'aquells que van ser ambaixadors a la cort de Felip V són els documents que haurem d'investigar més a fons, ja que és d'aquests dels quals, especialment Baudrillart, extreu les descripcions més significatives des del punt de vista mèdic, sobre el rei d'Espanya. És natural que, en el seu moment, la salut de Felip V interessés al Govern francès, més que a cap altre, atès el parentiu entre les cases regnants d'Espanya i França, ambdues de la dinastia Borbó. Els diplomàtics anglesos, molt

més escarits en els seus comentaris, deixen, però, constància, alhora que situen en el temps, els moments de crisi en la salut del rei.

Hi ha un bon nombre de memòries d'autors coetanis de Felip V, la majoria militars i diplomàtics, els quals es refereixen, en els seus escrits, a les crisis de salut del rei; la majoria ho fan, però, de manera molt somera, curta i concisa, sense especificar en què consistien aquests episodis. Aquestes referències, la major part cronològicament coincidents, si més no, serveixen per comparar en el temps els períodes en els quals la salut del rei passava per un moment dolent; a vegades aquest «moment» es convertia en «mesos» o «anys», i resultava impossible d'amagar, especialment si coincidia amb algun fet polític important. Aquestes memòries, a les quals ens referim, són a l'abast de tothom; fins i tot, avui dia, en tractar-se d'obres publicades al segle XIX, de les quals han prescrit els drets d'autor, són accessibles *on line*. Entre aquells que més citen Felip V trobem:

Charles Auguste d'Alonville, Marquis de Louville, *Mémoires secrets sur l'établissement de la maison de Bourbon en Espagne; extraits de la correspondance du Marquis de Louville, Gentilhomme de la chambre de Philippe V, et chef de sa maison française*, 2 vol. 8, París, 1818.

Saint Simon, *Mémoires complets et authentiques du duc de Sain Simon, sur le siècle de Louis XIV et la Régence, publiés pour la première fois sur le manuscrit original entièrement écrit de la main de l'auteur, M. le Marquis de Sain Simon, pair de France*, ed. Cheruel, 13 vol. 12.

Claude-Louis Hèctor de Villars, *Vie du Marechal duc de Vilaris écrite par lui même, et donnée au public par M. Anquetil & c.*, París, 1785, 12 mo.

Duc de Noailles, *Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et Louis XV (1682-1766)*; 6 vol. 12). Publicat per l'Abat Millot, en 6 volums, a París el 1777, es va reimprimir en les col·leccions Petitot-Monmerqué (toms LXXI-LXXIV, 2a sèrie) i de Michaud-Poujoulat (tom xxxiv).

Només dos espanyols van escriure sobre Felip V, i van publicar la seva obra en vida del rei:

Antonio Cristóbal Ubilla y Medina, *Sucesion de el Rey D. Phelipe V nuestro Señor en la corona de España: diario de sus viages desde Versalles a Madrid el que executó para su feliz casamiento... sucesos de la campaña, y su buelta a Madrid*, Impresor, Juan García, Madrid, 1704.

Vicente Bacallar i Sanna, marqués de San Felipe, *Comentarios de la guerra de España y de su rey Phelipe V el Animoso, desde el principio de su reinado hasta la paz general del año 1725: dividido en dos tomos*, primera edició de Mateo Garvizza, Gènova, 1725. Dn. José del Campo Raso, a *Continuación a los comentarios del Marqués de San Felipe*, tomo iv, Imprenta Real, Madrid, 1792-1793, continua el relat, deixat pel seu antecessor el 1725, fins el 1742. Carlos Seco Serrano publica juntes ambdues obres, la de San Felipe i la de Del Campo, a Ed. Atlas, Madrid, el 1957. Biblioteca de Autores Españoles, núm. 99.

En les següents obres, contemporànies a Felip V, hem trobat, també, alguns fragments que es refereixen a aquest rei d'Espanya:

Louis François Bausset, *Vie de Fénelon*, París, 1809.

Mme. Maintenon, *Correspondance générale de Madame de Maintenon, publiée pour la première fois sur les autographes et manuscrits authentiques avec des notes et commentaires par Theophile Lavallé*, Charpentier; 10 vol. 12, París, 1865.

Princesse des Ursins, *Lettres inédites de la princesse des Ursins recueillies et publiées, avec une introduction et des notes, par A. Geffroy*, un vol. 8. Didier, París, 1859.

Louis de France, *Lettres du Duc de Bourgogne au roi d'Espagne Philippe V et la reine*; Alfred Baudrillart & Leon Lecestre, Société de l'Histoire de France. Tome deuxième (1709-1712); Libraire Renouard, París, 1916.

Mme. de Caylus, *Souvenirs de Mme. de Caylus*; 1a edic. Voltaire, París, 1770. En els comentaris d'aquesta autora fonamentem la sospita que probablement *Mme. la Dauphine*, mare de Felip V, patia, també, trastorns mentals.

Fonts secundàries publicades

La creença que Felip V era un home feble, dominat per les seves dues esposes, i per aquells que successivament van ser els seus ministres, neix d'alguns dels seus contemporanis més propers. Coxe i Baudrillart repeteixen aquesta idea, i, a partir d'ells, ho fan la majoria d'autors dels segles XIX i XX. Els historiadors dels segles passats, lluny dels coneixements de la psiquiatria actual, prenen per «debilitat de caràcter» la inhibició del rei dels seus deures de govern, durant els períodes de crisi; no comprenien que es tractava d'una manifestació de la seva malaltia.

Coxe escriu el següent sobre això: «Yet, when we consider how frequently Philip was misled by his artful queen, and the ministers of her choice, it would be unjust to attribute to him alone the machinations and troubles which the restless court of Madrid excited in Europe...» (*Memoirs of the Kings of Spain*, t. III, p. 385).

L'opinió personal de Baudrillart queda reflectida en el següent paràgraf: «Esclave successivement de ses deux femmes, Marie-Louise de Savoie, Élisabeth de Farnèse, il fût le jouet des passions et de préjugés que, de lui-même, il n'eût pas connus, et s'inclina devant les vœux de ceux qui surent prendre l'empire sur la Reine: la princesse des Ursins, Alberoni, Ripperda et Patiño, tant tôt pour le bien, tantôt pour le mal de l'État» (*Phillippe V et la cour de France*, tom V, p. 447 i 448).

Som del parer que la historiografia dels segles XIX i XX, pel que fa a Felip V, no tan sols es basa, gairebé exclusivament, en les fonts primàries que citen Coxe i Baudrillart, sinó que, com ja hem dit, es contamina de l'opinió personal, d'aquests autors, sobre aquest rei d'Espanya. Així ho podem apreciar en:

Luciano Taxonera, *Felipe V, fundador de una dinastía y dos veces rey de España* (1942); Carlos Seco Serrano, en la *Introducción*, a l'edició del 1957, de l'obra del Marqués de San Felipe, *Comentarios de la guerra de España y de su rey Phelipe V el Animoso, desde el principio de su reinado hasta la paz general del año 1725*; John Lynch, en el capítol tercer de *Bourbon Spain, 1700-1808* (obra publicada en anglès el 1989, i en espa-

nyol el 2005); Pedro Voltes Bou, *Felipe V, fundador de la España contemporánea* (1991).

En les biografies de Felip V, i en la majoria de monografies, sobre diversos temes del seu regnat, publicades a Espanya al començament del segle XXI, gairebé tots els autors reconeixen que el rei patia algun tipus de desordre mental; així ho veiem en Henry Kamen, *Felipe V, el rey que reinó dos veces* (2000); Carlos Martínez Shaw i Marina Alfonso Mola, *Felipe V* (2001); Ricardo García Cárcel, *Felipe V y los españoles* (2002); J. Ma. Torras i Ribé, *Felip V contra Catalunya* (2005); J. Albareda, *La Guerra de Successión de España* (2010); etc.

Històries clíniques de reis, familiars de Felip V

Creiem interessant fer constar que el besavi, l'avi, i un dels fills de Felip V estan documentats, per metges de la seva època, de manera exhaustiva. Respecte a Felip V, en canvi, són pocs els autors que mencionen el nom d'algun metge que el va atendre, si més no, de manera ocasional, en algun moment de la seva vida. Aquest fet no ens ha de sorprendre ja que, pel que sembla, el rei tenia poca confiança en la classe mèdica; cosa natural si tenim en compte que cap professional de l'època era capaç d'alleujar els seus patiments.

Sobre els personatges que tenien relació familiar amb Felip V, citem les obres següents:

Sobre Lluís XIII (1601-1643), rei de França: *Journal de Jean Héroard sur l'enfance et la jeunesse de Louis XIII. També: Madeleine Foisil, Journal de Jean Héroard*. Publication du Centre de Recherche sur la Civilisation de l'Europe Moderne, 2 vol., Ed. Fayard, París, 1989.

Respecte a Lluís XIV (1638-1715), rei de França, ens informen els seus metges Vallon, Daquin i Fagot, *Journal de la santé du roi Louis XIV* (2 vol.), introducció, notes, etc. per J. A. Le Roi; Ed. Auguste Durand, París, 1862.

Pel que fa a Ferran VI, rei d'Espanya (1713-1759), *Discurso sobre la enfermedad del Rey nuestro Señor Don Fernando*, Andrés Piquer, médico

de S.M.; Colección Documentos Inéditos para la Historia de España, por D. Miguel Salvá y D. Pedro Sainz de Baranda, tom XVIII, Imprenta de la viuda de Calero, Madrid, 1851.

Andrés Piquer Arrufat (1711-1772) va ser, des del 1751, «médico de cámara supernumerario» de Ferran VI i la seva esposa Bàrbara de Bragança. En la seva obra, aquest metge, filòsof i lògic espanyol explica que Ferran VI, quart fill de Felip V i Ma Lluïsa Gabriela de Savoia, va patir, com el seu pare, des de l'adolescència, greus trastorns de l'estat d'ànim. Piquer escriu: «La enfermedad que se pinta en la historia antecedente es un afecto melancólico maniaco. La melancolía y la manía, aunque se tratan en muchos libros de medicina separadamente, son una misma enfermedad, y solo se diferencian según los varios grados de actividad y diversidad de afectos del ánimo que en ambas concurren» (*Discurso...*, p. 162). Aquesta és, probablement, la primera descripció escrita de la malaltia maniacodepressiva en la història de la medicina, com assenyalen Eduard Vieta i Demetrio Barcia a *El trastorno bipolar en el siglo XVIII*, MRA editores, Barcelona, 2000.

Per acabar, volem fer una reflexió sobre la fiabilitat de les fonts primàries citades. Les condicions individuals, la pertinença a un determinat grup social, la ideologia religiosa o les tendències polítiques dels autors, podrien fer que el seu parer fos tendencios o esbiaixat. Ara bé, la informació, que representa el cos del nostre treball d'investigació, en ser de caire mèdic, és tan peculiar que no la creiem susceptible de ser inventada, manipulada o tergiversada; menys en una època, la de la primera meitat del segle XVIII, en la qual les malalties psiquiàtriques eren desconegudes, fins i tot, per a la classe mèdica. A la llum dels coneixements mèdics actuals, les descripcions de l'estrany comportament de Felip V, al llarg de la seva vida, prenen sentit, ja que corresponen a la descripció d'un cert tipus de simptomatologia psiquiàtrica: això és precisament el que pretenem demostrar en la nostra tesi doctoral.